

НАВЧАННЯ В ІНСТИТУТАХ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюється питання історії інститутів шляхетних дівчат Півдня України у ХІХ – на початку ХХ століття. Автор характеризує історичні передумови виникнення інститутів, особливості їхнього навчально-виховного процесу, аналізує роль і місце цих шкіл у житті жіноцтва.

Ключові слова: інститути шляхетних дівчат, жіноча освіта, дворянство, становий характер, середня освіта, зміст освіти, Південь України.

В статье освещается вопрос истории институтов благородных девиц Юга Украины в ХІХ – начале ХХ столетия. Автор характеризует исторические предпосылки возникновения институтов, особенности их учебно-воспитательного процесса, анализирует роль и место этих школ в жизни женщин.

Ключевые слова: институты благородных девиц, женское образование, дворянство, сословный характер, среднее образование, содержание образования, Юг Украины.

The article elucidates the history of the noble girls' institutes of the South Ukraine in the ХІХ – the beginning of the ХХ century. The author describes historical preconditions of the institutes arise, particularity of their learning and upbringing process, analyses the role and place of these schools in the women's lives.

Key words: noble girls' institutes, women's education, nobleness, comprehensive education, secondary schools, the content of education, the South Ukraine.

У сучасному політичному і культурному житті країни помітне місце займає гендерне питання. Гендерна проблематика в освіті виникла внаслідок утвердження гуманістичної концепції в педагогіці, усвідомлення важливості збереження інтелектуального потенціалу суспільства і посилення боротьби жінок за свої права.

Значною є гендерна проблематика і в історичній науці. Гендерні ролі та відносини, створені суспільством, постійно змінюються від покоління до покоління. У випадку зміни політичних й економічних відносин відповідно змінюються гендерні ролі. В історії певне місце займає проблема жіночої освіти, досвід вирішення якої є корисним для модернізації освітньої системи Української держави. Саме тому автор вважає за доцільне звернення до історії окремих видів жіночих навчальних закладів, що діяли на території певного регіону – Півдня України – впродовж ХІХ – на початку ХХ століття.

Автор статті висвітлює процес становлення та розвитку інститутів шляхетних дівчат на Півдні України у ХІХ – на початку ХХ століття. В історіографії ця проблема висвітлена недостатньо. У дореволюційній історіографії важливими є спогади про функціонування зазначених шкіл [2;12]. У радянській науці ці заклади освіти критикували за їх становий характер. В українській історіографії більшість дослідників, що займаються питаннями історії освіти, лише побіжно згадують про інститути [4;6;7;11;14], що характерно і для деяких дисертаційних досліджень [1;16;17]. Ця ситуація пояснюється невеликою кількістю даних

шкіл у порівнянні з іншими видами освітніх закладів. Є лише поодинокі дослідження, у яких значна увага приділяється інститутам шляхетних дівчат [3;13]. Метою даного дослідження є спроба висвітлити історичні передумови створення інститутів шляхетних дівчат, розкрити процес їх законодавчого і організаційного оформлення, з'ясувати зміст освіти, проаналізувати роль цих шкіл у справі розповсюдження освіти серед жіноцтва Півдня України.

Шлях жіноцтва до здобуття середньої та вищої освіти був досить складним. Поступове залучення жінок до суспільного та економічного виробництва привело до усвідомлення громадськістю того факту, що дівчат потрібно вчити і виховувати не гірше, ніж хлопців. Але метою виховання жінок у ХІХ столітті було не намагання розвинути природні здібності розуму дівчат, а їх підготовка до виконання певної ролі у родині, насамперед як помічниці чоловіка, матері й господині.

Історія жіночої освіти починається ще з ХVІІІ століття. Визначну роль у процесі становлення системи жіночих навчальних закладів відіграла імператриця Катерина ІІ. Саме вона, здобувши досить ґрунтовну і широку філософську освіту, намагалася втілити в життя «генеральний план виховання» та освіти народу. Але освітню реформу почала саме з жіночої освіти, тому що усвідомлювала значущість цього факту у суспільстві. Сподвижником імператриці у справі народної освіти був президент Академії наук І. Бєцький. На освіту жінки він дивився ширше, ніж багато видатних інтелектуалів Західної Європи.

У 1764 році було відкрито у Санкт-Петербурзі при Воскресенському Новодівочому монастирі Виховне товариство для 200 шляхетних дівчат (так називався тоді Смольний інститут) [3, с.37]. Його метою було готувати представниць дворянського походження до громадського життя, надавати міщанкам знань, які були тоді доступні винятково представникам вищого суспільства. Ця історична подія започаткувала створення системи жіночої освіти в державі.

В основу концепції такої освіти було покладено ідею – виховати «нову генерацію людей», більш здатну до сприйняття основ європейської цивілізації, не так давно перенесеної на російський ґрунт, але зовсім не опанованої російським суспільством, а також необхідність надати перевагу спеціальній освіті перед загальною та звернути особливу увагу на моральне виховання молоді, розраховуючи на те, що згодом, створивши нові сім'ї, вона виховуватиме дітей теж по-новому [3, с.37].

Смольний інститут був закритим навчальним закладом, у якому дівчата впродовж 12 років, починаючи з 6-річного віку, знаходилися поза впливом своєї родини. Педагоги обстоювали перевагу саме закритих виховних закладів. Найголовніші поняття тогочасного жіночого виховання формувалися з позиції європейського просвітництва, раціоналізму і доцільності.

Після смерті Катерини II справу продовжила, згідно наказу імператора Павла, його дружина, імператриця Марія Федорівна. За зразком Смольного інституту шляхетних дівчат виникла мережа шкіл, схожих між собою за структурою навчально-виховного процесу. В основі їхньої діяльності були ті ж самі гуманні принципи, що розробили основоположники жіночого виховання. З моменту виникнення і до часу припинення існування зазначені школи залишалися під заступництвом і керівництвом першої жінки держави – імператриці.

Законодавча регламентація жіночої середньої освіти в Наддніпрянській Україні розпочинається з другої чверті XIX століття. Дослідники мають різні думки стосовно часу заснування інститутів в українських містах: Харкові (1812 або 1818 р.), Полтаві (1817 або 1818 р.), Одесі (1828 або 1829 р.), Києві (1838 р.) [5, с.504; 7, с.110; 2, с.95; 6, с.55].

Ці школи були невеликими. Так, в Одеському інституті в перші роки навчалося 224 дівчини [7, с.110; 2, с.95]. Бюджет інститутів шляхетних дівчат складався із коштів дворянства, допомоги уряду, приватних пожертвувань, прибутків міст, плати за навчання (в середньому 300 руб. за рік) [14, с.139].

Відкриття таких освітніх закладів зумовлювалося актуальною вимогою часу «шляхом освіти і виховання створити у краю нові покоління, котрі були б вірні Престолу й Батьківщині...» [6, с.55]. Крім того, заснування жіночих шкіл у XIX столітті в багатьох містах країни пов'язано з тим, що царський уряд остаточно переконався в недосконалості системи виховання дівчат вищих станів суспільства у монастирях та приватних пансіонах. Після того як інститути на українських землях підготували перших вихованок, суспільство мало змогу переконатися у перевагах інститутської

освіти над вихованням у приватних жіночих закладах. Попит на інститутську освіту почав активно зростати.

Інститут був базовим навчальним закладом з підготовки висококваліфікованих кадрів, зокрема керівних, для жіночих гімназій, кількість яких поступово зростала. Так, у 1904 році жіночих гімназій в Одеському навчальному окрузі було 45, а вже у 1910 році – 85 [8, арк.209; 9, арк.16], що можна пояснити бурхливим економічним розвитком регіону та фінансовою допомогою школам органів земського і міського самоврядування. Кількість інститутів шляхетних дівчат залишалася стабільною.

Інститути шляхетних дівчат давали суспільству освічених засновниць нових жіночих навчальних закладів, які могли здійснювати свою діяльність на основі порядку, поглядів, традицій, які запозичили під час свого навчання. На той час інститутки були добре підготовленими для майбутньої ролі матері та виховательки власних дітей. Крім того, жіночі школи сприяли розповсюдженню західноєвропейської культури в державі.

Створення системи жіночої освіти сприяло подальшій еволюції гендерних відносин, значно прискорило суспільні зміни та привнесло в українській соціум елементи лібералізму та демократизму [6, с.57]. Проекти, пов'язані з жіночою освітою, сприяли зміні соціальних орієнтирів, формували нові пріоритети у стосунках між людьми, хоча послаблення станових упереджень залишалася складною справою, яка потребувала спеціального механізму, зусиль і часу.

Але існувала інша сторона виховання, яка полягала у формуванні особливого типу інститутки – білоручки, захопленої мрійниці, і яка, поки життя її не змінювало, соромилася бідного становища своєї родини [3].

Реформування середньої жіночої освіти було складовою частиною реформ 1860–70-х років, пов'язаних із розвитком індустріального суспільства. Інститути шляхетних дівчат, що підпорядковувалися Відомству установ імператриці Марії, займали відокремлене місце серед інших середніх закладів для жіноцтва – гімназій і єпархіальних училищ.

Головна особливість інститутів полягала у тому, що їхня діяльність ґрунтувалася на певних засадах: становий склад учениць і закритий характер їх виховання [4, с.64]. Інститути залишилися становими закладами і були своєрідним засобом соціального захисту дворянства [17, с.10]. У цьому полягає їх відмінність від гімназій, де вчилися дівчата усіх станів.

З іншого боку, враховуючи потреби життя, інститути змінили деякі свої навчально-виховні традиції. Відбулася зміна навчальних програм. Насамперед було скорочено тривалість навчання з 12 до 9 років, а з 1860 року – курс навчання з підготовчим відділенням став тривати сім років.

Спостерігалось пом'якшення колишньої інститутської замкненості. Дозволялося відпускати вихованок до батьків та найближчих родичів на Різдво, Великдень, літні канікули. Це надало інститутському вихованню більш практичне спрямування, впливало на духовний, інтелектуальний розвиток інституток,

їхній характер, зміцнювало зв'язки з рідними, сприяло ознайомленню із життям середовища, у яке вони мали увійти після закінчення курсу навчання та виховання.

У цих освітніх закладах з'явилися прихожі учениці та напівпансіонерки. Проте кількість прихожих учениць обмежили 5 %, а при вступі перевагу надавали дворянам. Проте вони зберегли своє значення в тих невеличких містах, де не було інших жіночих середніх шкіл [16, с.12].

Навчальні плани і програми інститутів шляхетних дівчат носили індивідуальний характер, але в основному мали схожі риси з програмою маріїнських жіночих гімназій.

В інститутах викладалися: закон Божий (православного, римо-католицького та лютеранського віросповідань); російська мова та словесність; історія (російська та всесвітня); географія (вітчизняна та загальна); арифметика та основи геометрії; фізика (загальні основи); природознавча історія; французька, німецька, польська мови; малювання та каліграфія. Головною метою жіночої освіти вважалося підвищення моральності й придбання знань, не стільки наукових, скільки загальних, «енциклопедичних», корисних у побуті [14, с.139]. Саме тому велику увагу приділяли викладанню іноземних мов, дівчата вчилися музиці, танцям, світським манерам, рукоділлю.

Ці школи зосереджувалися на «вихованні за допомогою освіти», тобто робили акцент на підготовці жінки-матері-дружини, відкидаючи певні освітні стандарти, характерні для системи чоловічої освіти. Письменник Б. Лавренков у спогадах характеризує ці заклади як «інкубатор освічених наречених» [12, с.22].

Відповідно до загальної мети весь навчальний процес був спрямований на вирішення трьох основних завдань: фізичного вдосконалення, морального виховання, розумового розвитку. Значна увага приділялася предметам трудового циклу. Моральне виховання було спрямоване на зміцнення у вихованок любові до праці й порядку, що відповідало їхньому призначенню в родині та суспільстві. Викладанням основ наук і мистецтв (до них належало витончене рукоділля) здійснювалися розумовий розвиток і виховання художнього смаку.

Крім того, ставилася мета – ознайомити вихованок з технологією приготування їжі, пошиття одягу, з основними правилами ведення домашнього господарства. Дівчат вчили шити білизну і верхній одяг. Вони мали змогу практикуватися на «срязкових кухнях», зобов'язані були відвідувати комори із харчовими продуктами. Згідно з навчальним планом на опанування рукоділлям у середньому відводилося дві години за тиждень у кожному класі [13, с.44].

З часом змінилися вимоги до складу вихованок. Згідно зі Статутом жіночих навчальних закладів, підвідомчих канцелярії імператриці Марії Федорівни, до інституту дозволялося приймати не тільки дітей родових та особистих дворян, а й дів-

чат почесних громадян, купців першої гільдії. У 1863 році навчальний процес переводився з трикласного – прийом та випуск через кожні 2 роки, у семикласний – кожного року прийом та випуск.

У результаті освітніх реформ з 1878 року дозволялося приймати до інститутів шляхетних дівчат представниць усіх верств населення. З 1881 року – тим, хто успішно закінчив курс чотирьох нижчих класів закладу, але з якихось причин був змушений відмовитися від подальшого навчання, видавали свідоцтво з правами на звання вчительок початкових класів та вчительок народних училищ по досягненню ними 16-літнього віку. Вихованки, які закінчили повний курс навчання, отримували атестат, що надавав їм право, не складаючи додаткових іспитів, отримати свідоцтво на звання домашньої наставниці. Інститути шляхетних дівчат давали загальну освіту, право викладання у чотирьох молодших класах жіночих гімназій, крім того, випускниці могли бути виховательками дворянських і купецьких дітей.

Становий характер інститутів та традиційність змісту їхньої освіти вплинули на зменшення числа вихованок. У 1903 році у Київському, Харківському, Полтавському, Керченському, Одеському інститутах шляхетних дівчат навчалася тільки 1 140 учениць [1, с.168]. Для порівняння: в одній тільки Катеринославській 1-ій маріїнській жіночій гімназії у цей період вчилася 584 дівчини, Ялтинській жіночій гімназії – 259 вихованок [10, арк.76зв.; 15, с.8-9].

Невелика кількість учениць в інститутах свідчить про сталий попит на гімназійну освіту, яка мала всестановий характер, відповідала вимогам часу, не була осередком консервативності, не зберігала пріоритету виховання над навчанням.

Через зростання кількості гімназій і прогімназій кількість інститутів шляхетних дівчат скоротилася, бо ці школи були лише державними, коштів уряду не вистачало, а представники громадськості міст віддавали перевагу фінансуванню тих шкіл, які давали освіту, потрібну для роботи у промисловому і суспільному виробництві. У другому десятилітті ХХ століття, за підрахунками дослідників І. Добрянського та В. Постолатія, в Україні було: 18 державних жіночих гімназій, 166 громадських, 178 приватних гімназій, епархіальних жіночих училищ – 15, інститутів шляхетних дівчат – лише чотири [11, с.57].

У результаті приходу більшовиків до влади інститути шляхетних дівчат закрили «через повну невідповідність основним вимогам правильного виховання дітей та антидемократичний характер цього типу старої школи» [3, с.45].

Таким чином, інститути шляхетних дівчат були першими жіночими школами країни. Своєю діяльністю ці заклади сприяли процесу поширення освіти і культури, підготували значний контингент вихованих і освічених учительок та виховательок, а також фактом свого існування посилювали усвідомлення необхідності й важливості ґрунтовної освіти для жіноцтва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщенко О.В. Розвиток професійної освіти жінок в Україні (II половина XIX – початок XX століття): Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2000. – 279 с.

2. Атлас Д. Старая Одесса, её друзья и недруги. – М., 1992. – 208 с.
3. Афанасьєва З. Забута сторінка світської освіти (Київський інститут шляхетних дівчат) // Пам'ять століть. – 2006. – № 6. – С. 37-45.
4. Біднов В. Школа й освіта на Україні // Українська культура. Лекції за ред. Д. Антоновича. – К., 1993. – С. 40-71.
5. Бондарчук П.М. Інститути шляхетних дівчат // Енциклопедія історії України: В 5 т. / В.А. Смолій (голова редкол.), В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський, В.О.Горбик та ін. – Т. 3. – К., 2005. – С. 504.
6. Буряк Л. Жіноча освіта в Україні в контексті урбанізації // Пам'ять століть. – 2006. – № 2. – С. 52-61.
7. Волкова І.О., Блохіна Л.Л. До питання історії жіночої освіти в Одесі у 90-ті роки XIX століття // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнар. наук.-метод. конф., Одеса, жовтень 1994 р. Тези доп. / Г.І. Терещенко (голова), К.М. Левківський (заст. голови), В.І. Довженко та ін. – К., 1994. – С. 110-112.
8. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф.42, оп.35, спр.1770.
9. ДАОО, ф.42, оп.35, спр.2393.
10. Державний архів при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, ф.725, оп.1, спр.35.
11. Добрянський І.А., Постола тій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок XX ст.). – Кіровоград, 1998. – 143 с.
12. Лавренев Б. Короткая повесть о себе // Лавренев Б. Собрание сочинений. – Т. 8. – М., 1995. – С. 21-29.
13. Лихо лат О. Яким було трудове навчання дівчат у загальноосвітніх школах України до 1917 року // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1997. – № 3. – С. 44-46.
14. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. – К., 2003. – 335 с.
15. Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1905 г. Народное образование. – Екатеринослав, 1906. – 88 с.
16. Сухенько Т.В. Середня жіноча освіта в Україні (XIX – початок XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
17. Тронько Т.В. Діяльність органів державної влади в галузі жіночої середньої освіти в Наддніпрянській Україні II половини XIX століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2001. – 19 с.

РЕЦЕНЗЕНТ:

М.О. Багмет – д.і.н., професор, проректор ЧДУ ім. Петра Могили.

© В.А. Добровольська

Стаття надійшла до редакції 31.05.09